

archívum: 97/21

A közületi vállalkozásokról.

Dr. Göbel József

A "közüzemi kérdés" azokhoz a problémákhoz tartozik, melyekkel majdnem mindenki foglalkozik, melyeknél a legtöbben bármikor készek hozzászólásra, álláspontjuk makacs hangoztatására; de amelyekhez valójában jóferman alig értenek. Es ez nem is csodálható. Egyrészt e kérdés egyike a közületek legmélyrehatóbb modern problémáinak, másrészt pedig legtöbbször olyan feltalálásban részesült eddig, mely többet ködösített, mint tisztázott. Még nem sikerült elfogadott egyforma nyelvezetre sem szert tenni, arra, hogy legalább az alapfogalmaknál egyformát értsen mindenki. Mindezekelőtt magában a kérdés feltevésében hiányzik a szabotosság.

Vegyük például, hogyan és hányféleképpen vetik fel a városokban a "közüzemi kérdés"-t. 1/ A város vezetői, általában a várospolitikusok elsősorban a városi üzemeknek, vállalatoknak a városi közigazgatás egészébe való megfelelő bekapcsolását értik rajta. Ezzel a szervezési és vezetési problémával együtt szokott járni, de ha a kérdést csak a közület háztartása szempontjából tekintjük, önálló problémává lesz a megfelelő jövedelmezőség biztosítása, tehát a pénzügyi szempont. Mindkétfajta szempontnál a város tulajdonában lévő összes vállalatot vizsgáljuk, köztük a szervezet jogi formája tekintetében szoktak elsősorban különbséget tenni. 2/ A magángazdasági élet szakemberei, üzletemberek, vállalkozók ugyanezt a közüzemi kérdést a saját érdekkörükből nézve, egyes városi vállalatoknak őket érintő versenyét értik alatta. Ezért a közületnek csak azokkal a vállalatokkal foglalkoznak, melyek magánkézben lévő vállalatoknak versenyt támaszthatnak. 3/ A nagyközönség, a fogyasztóközönség szintén csak a vállalatok egy csoportjára szokott gondolni, ha ezt a kérdést említi. Azokra a vállalatokra, melyek különlegesen fontos közszükségletet elégítenek ki: a víz-, gáz-, villanyszolgáltatási és a közlekedést lebonyelító vállalatokra. A "közüzemi kérdés" szerintük a fogyasztóknak e vállalatok részéről való lehető legjobb kielégítéséből áll.

Minhárom szempont és mindegyik felfogás más és más tehát. Hogy gyakorlati példát említsünk: egy város villamosági vállalatát vizsgálva egyesek a vállalat szervezetét, a közigazgatáshoz való viszonyát fogják elsősorban nézni; mások azt tartják szem előtt, hogy a vállalat megfelelő jövedelmet biztosítsa a közületnek; viszont ismét mások minél olcsóbb árandíjsszabást követelnek; és lesznek olyanok is, kiket az egész kérdésből csak az érdekel különösebben, hogy a vállalat - mondjuk - villamossági berendezések, alkatrészek árusításával ne ekezen versenyt a város kereskedőinek. De nemcsak erről van szó, hogy ugyanazokat a vállalatokat más-más szempontból vizsgálják, hanem arról is, hogy maguk a kérdésbe bevett vállalatok is eltérőek az egyes esetekben. A versenytársért aggodó magánvállalkozókat nem szokta pl. a város vízellátásának lebonyelítése érdekelni, annál inkább a nagyközönséget. Ez utóbbit ellenben közömbösen hagyja pl. a városi nyemda ügye, viszont annál inkább törődik evvel a versenytárs magánvállalat, maga mellé állítva az egész vállalkozói és kereskedői közvéleményt.

Mindezekkel sikerült a "közüzemi kérdés"-ben egy meglehetősen Babel-gyanus helyzetet teremteni. Nem egymás közös nyelvét beszélik az egyesek, hanem mindenki csak a ma-

gáét. Ha nem is minden egyes ember nyelve, felfogása, szempontja eltérő az egyes gyakorlati esetekben, ha ki is alakulnak közös elveket, nézeteket valló csoportok; ezek a csoportok annál jobban állanak szemben egymással. A gyakorlati eseteket tekintve ez az ellentét talán leküzdhető, mint ahogy majdnem minden gyakorlati esetben létesíthető megegyezéses megoldás. De az ellentéteket sikerült a gyakorlati esetektől elvonatkoztatott elméletekké fokozni. Sőt már nem is annyira elméletekké, mint inkább jelszavakká. Itt pedig kielégítő megoldásról már aligha lehet szó. Vajjon a "közüzemesítés" pártelóinak vagy ellenzőinek van-e igazuk?

Ugy véljük, a kérdést nem lehet megoldani szigorúan elméleti alapon. "Elvi" vagy éppen "világnézeti" kérdést csinálva belőle, csak a gyökeres megoldások jöhetnek számba: az állam /község/ vagy vegyen mindent saját kezelésébe, vagy pedig hagyjon fel minden gazdasági tevékenységgel és vonuljon vissza a gazdasági élettől. Be kell vallanunk, bármennyire teljes ellentétben van is e két felfogás egymással, mindkettőt számos érv támasztja alá. Éppen csak hogy mindkettőhöz megfelelő előfeltételek, eszményi állapotok szükségesek. Mivel pedig józan szemmel és tárgyilagosan vizsgálva /megoldást csak ilyen alapon képzelhetünk/ ilyen állapotokat, előfeltételeket megtalálunk nem sikerült és még gondolatban sem hihető hamaros bekövetkezésük, a kérdés ilyenfajta megoldásáról, mint nem reálisról, le kell mondanunk.

A most említett tárgyilagosság azt is kizárja, hogy egyetlen érdek alapján próbálkozzunk a kérdéssel. Nyilvánvaló, hogy az elfogulatlan tárgyilagosság a minden fél számára elfogadható megoldást kívánja.

Az előbbiek nagyjából jelzik a megoldás megkísérlésének keretét. Hátra van még magának a kérdésnek natározottabb feltevése. Nem vitás, hogy mivel Magyarországon /hangsúlyozzuk, hogy Magyarországon, mert másutt, pl. az angolszász államokban más is lehet/ a "közüzemi kérdés" egész alapja és háttere a magánvállalkozás és a közületi vállalkozás szembeállítására, nekünk is itt kell megfogoznunk a kérdést: a közületi vállalkozás előnyeinek és hátrányainak vizsgálatával, szembeállítva ezt a magánvállalkozás tulajdonságaival.

II

Alább összeállítottuk azokat a tulajdonságokat, melyeket a közületi vállalkozás illetve a magánvállalkozás előnyeiként és hátrányaiként szektak felsorolni. Természetesen kihagyjuk a részrehajló, egyoldalú megállapításokat. Sajnos igen sokszor vizsgálták már ilyenformán is ezt a kérdést. Így sikerült pl. megállapítani, hogy a közületi vállalkozás mindenféleképpen elítélendő, mert a/ ha rosszul megy, általa az adóteher növekedik, viszont b/ ha jól megy, akkor azért rossz, mert a kollektív társadalmi rend felé vezető út. Többhelyütt is fel-felbukkan mind a támadók, mind a védők részéről az alábbi tiszta krekedil-ekeskedés is: 1/ A magánvállalkozás kizárólagosságát védők: a/ ha egy közületi vállalkozás jól megy, magánvállalkozó adófizetők elől veszi el a kenyeret; b/ ha rosszul megy, nő az adó. A közönség mindenképpen veszít. 2/ A közületi vállalkozást pártelók: a/ ha egy közületi vállalkozás jól megy, csökken az adóteher; b/ ha rosszul megy, olyan téren biztosítja a fogyasztók, a nagyközönség szükségletét, mely térre a magánvállalkozás nem merészkedhetik. A közönség tehát mindenképpen nyer. Ilyenfajta érvelésekkel vitába szállni nem vagyunk hajlandók.

Az ilyeneken kívül azonban számos kemoly érvként felsorolható jellemző tulajdonságot találhatunk kérdésünk vi-szenyolatában. Az alábbiakban törekedtünk a legjellegzeteseb-bek és a leginkább emlegetni szokottak felsorolására. Ugy véljük, az ervek kéthasábos feltüntetése és a megfelelők szembeállításra új és az áttekinthetőséget jól szolgálja.

Felhozzák /szemben a magánvállalkozással/ a közületi vállalkozás hátrányaként előnyeként

a/ a vezetés terén :

Tulajdonképpen vezetője poli-tikus /miniszter, polgármester, bizottsági tag stb./ ki valójá-ban egy párttól függ, annak fe-lel. Ezért a napipolitika bele-kerül a vállalkozásba. Inkább népszerű, mint gazdaságos poli-tika valósul meg /magasabb mun-kabérek stb./.

A vezető esetleg évről-évre vál-tozik, ez más-más politikát je-lent. Nem lehet szó hosszú idő-re szóló politikáról.

A személyzet előléptetése előre megszabott módon, automatikusan történik, nem érdemesség alap-ján. A magasabb állások fizetése csekélyebb, mint a magánvállala-tonál. Ezekkel elriasztja az üzleti tehetséget. Kikapcsolja az önérdék tényezőjét, bürokrat-tákká teszi az alkalmazottakat /"felelősségtől való beteges"/.

A "szakértő" nem érvényesül any-nyira, mint a magánvállalkozás-ban.

Az általános közigazgatás, a "hierarchia" jóváhagyása kell mindenhez.

Vezetésénél jobban érvényesül a nagyközönség többségének be-folyása /bizottsági tagek stb. választása által/.

Szociálisabb lehet /magasabb munkabérek stb./.

Szociálisabb, jobban pártolja a kisembert.

Kikapcsolja a tulzó spekulációt. Szelidabb üzletmenet.

Nem csak a rideg "szakértő" ér-vényesül. A fogyasztók beavatke-zása könnyebb.

b/ a pénzügyi szervezet terén:

Előre megszabott költségvetés szerint kénytelen dolgozni, nem veheti figyelembe és követheti gyorsan a gazdasági élet, a piac hullámzásait. Nehézkes és cse-kély alkalmazkodásu.

Számadása nem "tisztá" /számos, fel nem tüntetett kedvezményben részesül: az adónál, szállítás-nál,

hitel terén/.

Az állami rendszerü számvitel nem ad helyes képet az üzleti eredményekről.

Nyereségét máshevé kell átadnia.

Biztos alapokon nyugvó üzletme-net, nincs kitéve gyors hullám-zásnak.

Számadása "tisztá", nincsenek benne a magánvállalatoknál /hol-dingnál különösen/ gyakori rej-tett ügyletek.

Olcsóbb hitel a közület révén.

Nyereségét átadja a közületnek.

c/ a működés terén:

A napipolitika nagy befolyáshoz jut. Nem a kifizetődés számít, hanem a kijárás. Egyes vidékeket, továbbá egyes néprétegeket így előnyben részesít a többiek terhére.

Kénytelen csak pl. a munkanélküliség enyhítése végett, egyébként nem szükséges munkálatakat végeztetni.

Mindezzel növeli működési költségét. Kisebb mértékben érvényesül csak a "racionalizálás".

Csőd stb. nincs, a közület viseli a rossz politika költségeit.

Tulságos versenyt jelent a magánvállalatoknak.

A köz érdekét jobban előmozdítja /pl. minden kis vidéki helyen is felállítja állomását/. Szociálisabb, enyhítést ad a szegényebbeknek.

Csökkenhető általa a munkanélküliség.

Kisebb a sztrájkveszély.

Nincs csőd veszélye. Biztosabban kielégíti a fogyasztóközönséget. Előmozdítja a megfelelő ár kialakulását /árnivellálás/.

III

A fenti összeállítás önmagát magyarázza. Mégis szabad talán egy-két delogra rámutatnunk. Hogy a közületi vállalkozásnak több hátrányát, mint előnyét soroltuk fel, ez magában véve még nem számít. Mindössze csak annyit jelent, hogy a támadás jobban kiépitett, mint a védelem, az állami, községi vállalatok ellenzői több gondot fordítottak érveik kidolgozására és terjesztésére, mint azok pártelói. Meg kell azonban állapítanunk, hogy - nagyjából legalább - érdemes két csoportra osztani az érveket abból a szempontból, vajjon van-e a másik oldalon velük szembeállítható ellenérv, vagy nincs.

Jellemző, hogy olyan hátrálynak felhozott érveket, melyekkel előny nem áll szemben, csak a szervezet és vezetés terén találunk. A működés terén minden érvnek megvan párhuzamosan az ellenérve. De nemcsak ez mutat arra, hogy a közületi vállalkozás ellen felhozni szokott legtisztább hátrányok pusztán szervezéstechnikaiak, hanem több közkezen lévő vállalatx /mégpedig éppen a leghaladottabbaké/ vizsgálata is mutatja, hogy ezek a hátrányok nem kötelező velejárói a közületi vállalkozásnak. Állami vagy községi vállalattal nem jár együtt pl. az állami rendszerű számvitel használata stb. Bár csak a legújabb időkben, mégis olyan közfelfogás mendható kialakultnak, mely igen alkalmas arra, hogy az előbb felsorolt hátrányokból sokat kiküszöböljön. A "közüzemek kommercializálása" jelszavával indult ez a mozgalom, mely általában nagyon egészséges szellemet hozott. Vigyáznunk kell azonban mégis arra, hogy a közületi vállalkozást ne formáljuk teljesen a magánvállalkozás képére. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a kettő közt lényeges a különbség.

Ezt a különbséget a legjobban maga a fenti összeállítás mutatja, azokban a tételeiben, ahol a jobb- és baloldal, az ugyanahhoz a ponthoz tartozó előnyök és hátrányok szembenállanak egymással. Az összeállítás jól szemlélteti, hogy az egymással szembehelyezett hátrányok és előnyök alapja nemcsak hogy összehasonlítható, hanem teljesen azonos is. Mindössze az irányul vett szempont különbözősége okozza, hogy ugyanaz a jelenség egyfelől hátrányként, másfelől előnyként jelentkezik. Ha pl. egy közkezen lévő vállalat pusztán csak a munkanélküliség enyhítése végett végez munkálatakat, a magánvállalkozás hívei ebben csak felesleges költséget látnak és ezt, a vállalat jövedelmezőségének csökkenésére való hivatkozása, hátrány-

nak fogják fel. A másik oldal viszont, a szociális hatást tekintve, nemcsak megengedhetőnek, hanem egyenesen előnyösnek mondja ugyanezt a ténykedést.

Bár talán felesleges is, annyira nyilvánvaló, mégis ki kell emelnünk a most említett felfogásbeli teljes különbséget. A közületi vállalkozást vizsgálók egyik része csak a vállalati jövedelmezőséget tekinti, ennek fokozása az elérendő cél, minden olyasmi, mely ennek akadálya, hátrány. A másik rész ellenben a szociális szempontokat helyezi előtérbe: megfelelő bérek, a szegénység, munkanélküliség enyhítése egyfelől, másfelől szolid, megbízható szolgáltatás, mely lehetőleg a népesség minden rétegére és egyénére kiterjed és mindenki által könnyen igénybevehető. Nyomatékosan rá kell mutatnunk arra: nem olyan egyszerű felfogásbeli különbségről van itt szó, mely csupán elméleti, "akadémikus" jelentőségű, melyet elintézhetünk az emberek különböző vérmérsékletére való hivatkozással, hanem többről van szó: ez a felfogáskülönbség pontosan egybevág a közületi vállalkozást támadók és védők csoportjával. Evvel a megvilágítással láthatjuk az említett szempontok teljes jelentőségét. A támadók legbiztosabb fegyvere, legjobb érve a jövedelmezőségre való hivatkozás, a védőké a szociális szempontok kiemelése. Velejárója ennek, hogy a támadók is elismerik, a közületi vállalat jobban képes a szociális szempontoknak eleget tenni, a védők viszont nem tagadják, hogy a csak hasznot néző magánvállalat jövedelmezősége felette áll a szociális terhekkel jobban megrakott közületi vállalaténak. Megemlítendő az is, hogy ezek nem csupán a magyar viszonyokból, itteni irodalomból levont tanulságok. A megállapítás igaz voltát mutatja, hogy az egész világon ez a helyzet. Egy angol szakember /Sir Joseph Broodbank/ megközelítően megadja százalékban is: a magánvállalat kb. 10 %-kal olcsóbban termelhet, mint a sok minden egyebet tekintetbe vevő közületi vállalat. /ld. az angol Közigazgatástudományi Intézet szakfolyóiratát: Public Administration, 1926.évf. 316. old./

Hogy mindezekből milyen általános tanulságot vonhatunk le, az a fentiekből szinte önként következik. Mindenki megállapítja, hogy a magánvállalkozás és a közületi vállalkozás nemcsak hogy el szektak térni egymástól, nemcsak hogy egymástól megkülönböztethetők, hanem egyenesen helyesen felfogott lényegükből folyik különbözőségük. Képletesen beszélve, nem szerencsés a kettő egymás mellé állítása ugyanabban a síkban. Nem mondhatjuk, hogy a "vállalkozás" két egyforma alfaja a magánvállalkozás és a közületi vállalkozás. E kettő célja és módszere tekintetében is élesen eltér egymástól. Ezt az eltérést mindig szemünk előtt kell tartanunk. Félreértések elkerülése végett meg kell azt is említenünk, hogy a jövedelmezőségre való törekvés nem zárható azért ki a közületi vállalkozás esetében sem /ha így tennénk, nem is használhatnánk a "vállalat" kifejezést, hanem az "intézet"-ét/; a jövedelmezőséget azonban kerlátok közé szerítja - és így bizonyos mértékig háttérbe vagy legalább is másodsorba helyezi - a szociális szempontok betartása. A közületi vállalkozásnak elismerten lényegéből folyó köteleessége, hogy elsősorban a szociális szempontokat vegye figyelembe működésénél. Ha a jövedelmezőséget helyezi előtérbe, önmaga lényegével jut előtérbe. Egyrészt nagyon is kétséges, tud-e olyan jövedelmezőségre szert tenni, mint egy - egyébként hasonló - magánvállalat, másrészt pedig nem is rekonszenves, ha a közület csak azt akarja csinálni, amit egy magánvállalat és csak ugyanugy. A közületnek ugyanis megvan a maga különleges jövedelemszerzési módja a közszolgáltatások alakjában. Meg van arra is a módja, hogy vállalkozásból szerezzen jövedelmet a szociális szempontok szerint vett "közérdek" terhére, ennél azonban

ne magánvállalatok mintájára járjen el, hanem alakítsa át a vállalkozást is a köznek, a közhatalomnak megfelelő módon. /Jövedéki monopólium/ A m.kir.állami Dohányjövédék üzemi, termelői, feldelgezői, előállítói tevékenysége könnyen elképzelhető magánvállalkozás keretében, az a mód azonban, ahogyan gyártmányainak ellenértékét megszabja, jövédelmét biztosítja, az már tisztán a közhatalom sajátos körébe tartozik. A Dohányjövédék semmikép sem tartható a többi állami kézben lévő vállalat, pl. a vas-, acél- és gépgyárak mellé állítható vállalatnak a közigazgatásban, a jövédék külön faj, mely mestani tárgyunkhoz egyáltalában nem tartozik.

IV

Ezek azok az általános megállapítások, melyeket a közületi vállalkozás kérdésében tehetünk. Ismételjük, hogy általános megállapítások, mert az egyes gyakorlati esetekben számos eltéréssel és kivétellel is találkozhatunk. A valóságot az eszményi helyzettel összekeverni azonban sohasem sikerülhet. Minden, a valóságban meglévő, közületi vállalkozás egyetlen közös nevezőre hozásának csak megkisérlése is csak igen kétséges eredménnyel járhat.

Végiggondolva még egyszer eddig megtett utunkat: a magánvállalkozás és a közületi vállalkozás szembeállítása ki-mutatta a kettő közti eltéréseket. Ugy találtuk, hogy ez az eltérés a felszínénél mélyebben gyökerezik. Megállapítható-nak találtuk, hogy a kétféle vállalkozás célja és módszere tekintetében más. Levontuk ebből: a közületi vállalkozások lényege kívánja meg bizonyos szempontok betartását. Vizsgá-latunkban és megállapításainkban mindegyig a fenti alapon ma-radtunk. Azt meg sem kíséreltük, hogy a "közüzem" fogalmát - ezt az annyira sokféleképpen meghatározott fogalmat - a ma-gunk részéről is meghatározzuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt a meghatározást /ha nem is úgy, mint általában megki-sérelni szokás/ elvégezhetőnek tartjuk. Evvel kapcsolatban gondolunk annak megoldására is, hogy egyes vállalatok közületi kezelésbe vétele mennyiben előnyös vagy hátrányos és mennyiben indokolható. Hozzá azonban külön, önálló cikk kerete szükséges.